

УДК 911.3

Денисик О.О.

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

Рекреаційні осередки в структурі рекреаційних ландшафтних систем Поділля

Розглянуто роль та значення рекреаційних осередків у процесі формування та структури рекреаційних ландшафтно-інженерних систем Поділля. За модельний регіон взято територію Хмельницької рекреаційної ландшафтно-інженерної системи у Вінницькій області. Зазначено, що ця рекреаційна система має складну структуру, зокрема типологічну. Тут виокремлюються рекреаційні смуги, місцевості й урочища, однак доцільним є дослідження Хмельницької рекреаційно-ландшафтної системи у процесі пізнання наявних тут рекреаційних мікро- і мезоосередків. У межах Хмельницької рекреаційної системи зхарактеризовано чотири рекреаційні осередки. Вони дають можливість не лише визначити сучасний стан зазначеної рекреаційної системи, але й розробити реальні заходи щодо розвитку в ній несприятливих процесів та можливостей їх оптимізації. Результати таких досліджень можна використовувати у процесі розробки регіональних проектів раціонального природокористування.

Ключові слова: рекреаційна ландшафтно-інженерна система, Хмельник, Поділля, рекреаційний осередок, різноманіття, оптимізація.

Denysyk O.O. Recreational centers in the structure of the recreational landscape systems in Podolia. The role and significance of recreational centers in the process of formation and structure of recreational land-engineering systems of Podillia are considered. The Khmelnytsky recreational landscape-engineering system in the Vinnytsia region is taken as model region. It is noted that this recreational system has a complex structure, in particular typological. Here, recreational lanes, terrain and tracts are singled out, but it is expedient to study the Khmelnytsky recreation and landscape system in the process of learning the recreational micro and meso cells present here. Within the Khmelnytsky recreational system, we characterized four recreational centers. They give an opportunity not only to determine the current state of the specified recreational system, but also to develop real measures for the development of adverse processes and opportunities for their optimization. The results of such research can be used in the process of developing regional projects of rational nature management.

Key words: recreational landscape-engineering system, Khmelnik, Podillya, recreational center, diversity, optimization.

Наявність проблеми. Упродовж другої половини ХХ і початку ХХІ ст. неконтрольований процес антропогенізації природного середовища призводить до аномально швидких змін структурної організації геокомпонентів і ландшафтних комплексів та взаємозв'язків між ними. Як результат, активно формується ландшафтно і екологічно дестабілізоване навколишнє середовище. У цьому середовищі інтенсивно розвиваються антропогенні мікро-, мезо- і макроосередки [2], серед яких постійно зростає роль та значення рекреаційних. Під рекреаційним осередком розуміємо структуру, що формуються і функціонують під впливом рекреаційної діяльності людей і в умовах для цього придатних. Рекреаційний осередок – один із типів антропогенних осередків. Пізнання процесів і явищ, що відбуваються в рекреаційних осередках, є перспективним. Вони дають можливість корегувати стан рекреаційного середовища і передбачати та обґрунтовувати можливі заходи оптимізації небажаних процесів та явищ на початкових стадіях їх розвитку.

Аналіз попередніх досліджень. Активне пізнання антропогенних осередків й, особливо, осередкових процесів, розпочалося лише з другої половини ХХ ст. Ці дослідження були близькими до пізнання суті рекреаційних осередків та процесів, що розвиваються в них тому, що проводились переважно у

прибережних смугах морів та басейнах річкових систем де формування рекреаційних мікросередків проходить найбільш активно. Досліджень безпосередньо рекреаційних осередків зовсім мало. Лише в окремих публікаціях їх інколи характеризують, однак не виділяють як рекреаційні осередки.

Процеси і явища в ландшафтах загалом вивчали А.А. Григор'єв, Г.Е. Гришанков, П.Г. Шищенко, В.М. Петлін, І.І. Дедю та ін. Наведений аналіз показує, що попередні дослідження стосуються, переважно, процесів і явищ в антропогенних осередках загалом; в рекреаційних розглянуто лише частково.

Мета дослідження – розглянути різноманіття рекреаційних осередків в структурі ландшафтно-інженерних рекреаційних систем Поділля.

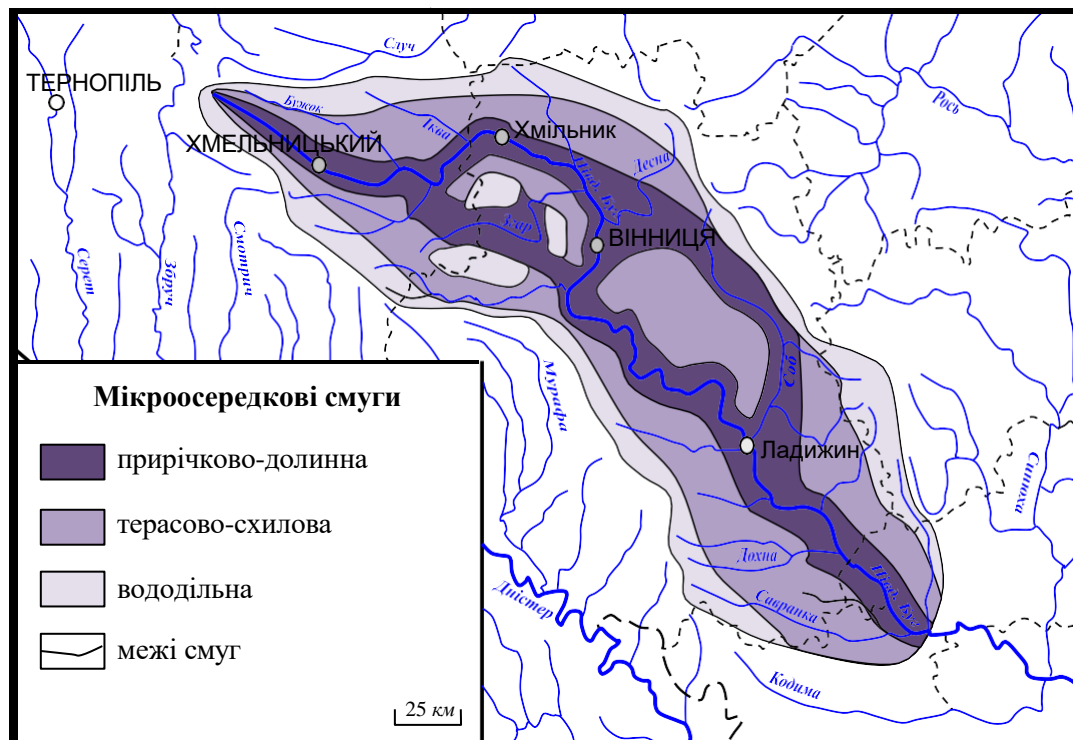
Результати дослідження. Поділля – регіон стародавнього заселення, різноманітного й активного освоєння природних ресурсів та, як результат, антропогенізації натуральних ландшафтів. На початку ХХІ ст. для Поділля характерний високий ступінь концентрації населення (80-95 осіб на 1 км. кв.), розораності (60-65% території), незначна лісистість (13-15%), зарегульованість річкових систем і невелика кількість заповідних (5-9%) територій.

У просторовому відношенні Поділля розташоване у лісополі України. Для рекреаційного освоєння сприятливими тут є кліматичні, водні й лісові ресурси. Це сприяло його активному рекреаційному освоєнню з ХVІІІ ст. Рекреаційне освоєння Поділля проходить нерівномірно, однак не призупинялось навіть під час війн. На початку ХХІ ст. Поділля поступово набуває статусу одного з популярних рекреаційних регіонів України і близького зарубіжжя. Зараз тут формуються потужний територіально-рекреаційний комплекс з багатими природними і оригінальними суспільно-історичними рекреаційними ресурсами та регіональною інфраструктурою. З ландшафтознавчого погляду цей комплекс представлений рекреаційними ландшафтно-інженерними системами різного таксономічного рангу і статусу. В свою чергу рекреаційні ландшафтно інженерні системи формуються на основі рекреаційних мікро-, мезо- і макроосередків та рекреаційних геоекотонів (останні потребують окремого дослідження).

Різноманіття та широке розповсюдження рекреаційних осередків та геоекотонів [1, 2] і формування на їх основі не лише рекреаційних ландшафтно-інженерних систем, але й рекреаційних ландшафтів Поділля загалом, дає можливість дослідити їх територіальні відміни й виокремити своєрідні структури – рекреаційні смуги.

Просторове поширення цих рекреаційних структур, зокрема їх підвищена концентрація, спостерігається у найбільш динамічних або антропогенізованих ландшафтних структурах. У процесі польових ландшафтознавчих досліджень встановлено, що у межах Подільського Побужжя такими є безпосередньо долинно-річковий ландшафт. У його межах формуються своєрідні рекреаційні смуги, тісно взаємопов'язані з відповідними типами місцевостей. Так, на основі річища, заплави і фрагментарно першої тераси складається своєрідна прирічково-долинна смуга, де функціонують і розвиваються рекреаційні осередки та геоекотони, а потім зароджуються рекреаційні урочища, місцевості та ландшафти (рис. 1).

Друга смуга, переважно рекреаційних осередків – у меншій мірі геоекотонів і лише зрідка рекреаційних ландшафтів – створюється у межах другої і третьої терас і схилових місцевостей. Формування рекреаційних структур тут проходить повільно, а їх кількість у 2,5-3,5 разів менша, ніж у прирічково-долинній смузі. Якщо у прирічково-долинній смузі рекреаційні структури є

Рис. 1. Просторове розташування рекреаційних осередкових смуг Подільського Побужжя [2]

фовими, то у терасово-схилувій вони охоплюють значні за площею ділянки або розташовані фрагментарно.

Третя – вододільна смуга – рекреаційних осередків охоплює плакори і вододіли. Рекреаційні осередки, а тим більше геоекотони, тут формуються рідко, їх площі незначні і представлені вони, переважно, тимчасовими (однододенними) мікроосередками відпочинку біля джерел, лоцинних ставків, мальовничих узлісь тощо (рис. 1).

Розвиток рекреаційних осередків у прирічковій смузі Південного Бугу найбільш активно спостерігається на чотирьох виокремлених ділянках: Хмельницькій – на базі радонових вод; Вінницькій – основа приміська зона; Печеро-Сокілецькій – каскади порогів; Ладижинській – на базі найбільшого на Середньому Побужжі водосховища. Рекреаційні структури тут формують складні, активно функціонуючі і перспективні макроосередки. Розглянемо детальніше Хмельницький рекреаційний район [2, 3], що базується на функціонуванні Хмельницької рекреаційної ландшафтно-інженерної системи. У складі цієї системи можна виокремити 4 рекреаційних осередків.

Планувальна структура курорту складається з чотирьох санаторно-курортних зон, які розвиваються в системі існуючих міських зв'язків.

Перший – острівна частина курорту. Другий склався на базі центрального військового клінічного санаторію «Хмільник», займає територію на південь від р. Південний Буг. Третій та четвертий комплекси розташовані з двох сторін вулиці Курортної у південній частині міста.

Тепер у межах курортно-рекреаційної зони функціонує три санаторно-курортні заклади:

- санаторій «Поділля» на 610 місць;
- клінічний санаторій «Хмільник» на 880 місць;
- санаторій «Березовий гай» на 100 місць.

Другий, уздовж вулиці Курортної дисперсно розташовані окремі установи і підприємства обслуговування: ринок продтоварів, ресторан «Лісний» (на 120 місць), ресторан (100 місць) та магазин «Дежавю», кафе «У Марічки», кафе «Вікторія» (80 місць), кафе «Ягуар» (30 місць), павільйон «Барвінок». Усього заклади торгівлі мають 265 м² торгової площі, а заклади харчування ємність у 574 місць.

Третій, ділянка Острівна, з якої починався курорт, не має затверджених експлуатаційних запасів. Ця ділянка (відкрита в 1953 році) містила раніше унікальні води, зокрема вуглекислі радонові води з вмістом вугільної кислоти 540 - 650 мг/дм³ при вмісті радону 593 - 667 Бк/дм³. Однак за минулі десятиріччя в результаті неконтрольованого використання вод змінився їх газовий, сольовий склад та мінералізація, що зумовило погіршення бальнеологічних якостей води. Проте води використовуються санаторіями та лікарнями курорту. Ситуація потребує проведення ґрунтового вивчення причин зниження якості вод при обмеженні їх використання, а також підрахунку запасів. Альтернативою для їх використання в санаторіях можуть бути води Голодьківської ділянки.

Разом для курорту Хмільник затверджені експлуатаційні запаси в кількості 3847 м³/добу. Потреба курорту в мінеральних радонових водах становить близько 3000 м³/добу, а загальний видобуток води на всіх ділянках з затвердженими запасами становить 710,2 м³/добу, тобто 18% всіх експлуатаційних запасів. Таким чином, запаси бальнеологічних ресурсів є не лише достатніми для нормального ресурсного забезпечення курорту, а створюють передумови для його розширення.

Четвертий, лікувальні торфові грязі *Войтовецького* родовища – це торфовище в заплаві р. Хвоста шириною 70 - 600 м і довжиною 14 км. Ділянка, яка експлуатується для лікувальних потреб, розташована на схід від с. Жданівка і має площу 1,5 га. Загальна товщина торфу 10,1 м (середня в межах експлуатаційної ділянки - 6,1 м). Грязі відносяться до типу торфових прісноводних високосольних, з мінералізацією менше 1 г/дм³. Санітарно-бактеріологічний стан грязей задовільний. Експлуатаційні запаси родовища в кількості 88 тис. м³ («Укргеокаптажмінвод», 1979 р.) відносяться до категорії лікувальних (Постанова КМ України №1449 від 11.12.1996) і використовуються для аплікацій в грязелікарні курорту. Ресурс грязей має перспективу для забезпечення потреб курорту Хмільник і надалі (дорозвідка Войтовецького родовища, вивчення сусідніх родовищ, організація регенерації використаних грязей).

Висновки. Рекреаційні ландшафти будь-якого регіону України, зокрема і Поділля, мають свою структуру: регіональну – рекреаційний округ, район, підрайон; типологічну – рекреаційна смуга, місцевість, ділянка, урочище та ін. Крім цього, в структурі рекреаційних ландшафтів за особливостями впливу на їх розвиток техніки, доцільно виділяти три їх групи: власне рекреаційні ландшафти, ландшафтно-інженерні та ландшафтно-техногенні рекреаційні системи. Кожна із виокремлених груп має свою структуру яку формують рекреаційні мікро-, макро- і мезоосередки. Їх співвідношення різне, однак рекреаційні осередки реально відображають не лише структуру, зокрема ландшафтно-інженерних рекреаційних систем, але й їх сучасний стан, розвиток негативних процесів і явищ, що дає можливість своєчасно реагувати на їх прояв та розробляти оптимізаційні заходи. Подальше пізнання осередкової структури рекреаційних ландшафтно-інженерних

систем є перспективним, а його результати можна використовувати при розробці регіональних схем і проектів раціонального природокористування, особливо рекреаційних.

1. Денисик Г.І., Воловик В.М. Рекреаційні ландшафти Поділля. – Вінниця: Твори, 2017, 248 с.
  2. Денисик Б.Г. Регіональні аспекти туристсько-рекреаційного природокористування / А.В. Гудзевич, В.Є. Любченко, Б.Г. Денисик // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Географія. – Вінниця, 2018. Вип. 30. № 1-2. – С. 43-51.
  3. Швець О.О. З історії формування рекреаційних систем Поділля // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Географія. – Вінниця, 2016. Вип. 28, № 1-2. – С. 222-226.
-
1. Denisik G.I., Volovik V.M. Rekreatsiyni landshafti Podillya. – Vinnitsya: Tвори, 2017. 248 s.
  2. Denisik B.G. Regionalni aspekti turistsko-rekreatsiynogo priroдокoristuvannya / A.V. Gudzevich, V.E. Lyubchenko, B.G. Denisik // Naukovi zapiski Vinnitskogo derzhavnogo pedagogichnogo universitetu im. M. Kotsyubinskogo. Seriya: Geografiya. – Vinnitsya, 2018. Vip. 30. # 1-2. S. 43-51.
  3. Shvets O.O. Z Istroy formuvannya rekreatsiynih sistem Podillya // Naukovi zapiski Vinnitskogo derzhavnogo pedagogichnogo universitetu im. M. Kotsyubinskogo. Seriya: Geografiya. – Vinnitsya, 2016. Vip. 28, # 1-2. – S. 222-226.

Подано до редакції 21.01.2019

Рецензент – кандидат географічних наук І.М. Война